

Gahrton, Per, 2023. *Motvalls. Med liberalismens frihetstörst i hjärtat*. Stockholm: Carlsson.

Anmälan av Håkan A Bengtsson

Sent på måndagskvällen den 18 september 2023 slog jag ihop första delen av Per Gahrtons memoarer. Klockan var väl närmare tolv. I ett efterord skriver han om sin sjukdom, men hoppas ”ha inte bara månader utan också år kvar i livet. Men det kan lika gärna vara kortare”. Dagen därpå kom nyheten att Per Gahrton avlidit under natten.

Boken *Motvalls. Med liberalismens frihetstörst i hjärtat* är en tegelsten på nästan 500 sidor i ett ovanligt stort format. Andra delen är enligt efterordet i stort sett färdig. *Motvalls* avhandlar tiden fram till att Per Gahrton avsäger sig sin riksdagsplats efter valet 1979 och lämnar Folkpartiet. Gahrtons politiska liv är ju tudelat, först en lång period i Folkpartiet och sedan dubbelt så lång tid i Miljöpartiet.

Om den andra memoardelen blir lika lång landar Per Gahrtons bokslut på cirka tusen sidor. Det säger något om Per Gahrton som politiker, författare och opinionsbildare. Hans produktivitet är kort sagt imponerande. Han gav ut nästan 50 böcker. Han var produktiv som en heltidsförfattare. Avhandlingen i sociologi, icke att förglömma, blev omdiskuterad och omstridd. Antalet artiklar är oräkneliga. Han hade rötterna i och var i grund och botten förankrad i Skåne, men reste i och skrev om en lång rad länder och regioner, var synnerligen språk-begåvad och lärde sig ett stort antal språk. För att inte tala om alla tidskrävande vedermödor och möten först i Folkpartiet och senare i Miljöpartiet, exempelvis som riksdagsledamot för båda partierna och som grön Europapolitiker. Han var också engagerad i en rad olika rörelser, exempelvis i Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering (Krum) och Palestinagrupperna i Sverige.

Man behöver inte vara ”gahrtonist”, som hans anhängare i Folkpartiets ungdomsförbund (FPU) kallades när det begav sig, för att imponeras. Han hade förstås också en hel del belackare redan på den tiden. 1969 korades han till ”Årets argaste unga man” och han kunde förstås vara en riktig slugger. Även i sina memoarer är han inte alltid så varsam med orden, ja en smula slängig. Jag har svårt för uttryck som ”fackpamp”, för att nämna ett exempel. Även om han här är mer försonande än jag minns honom. Men Per Gahrton skräder inte orden när det kommer till meningsmotståndare och politiska fiender. Inte

minst i Folkpartiet. Flera av hans gamla vedersakare har, om Gahrton ska tas som sanningsvittne, satt karriären före idealen.

Men förmågan att vara spetsig och polemisk kanske kommer med ambitionen och förmågan att bli vald och mobilisera sina anhängare. I stridens hetta vässas vapnen och replikerna. Men i boken frågar han sig lika fullt varför han inte blev chefredaktör, minister, Folkpartiledare eller världsreporter. Han tog förvisso initiativ till bildandet av Miljöpartiet och var dess främsta ideolog, men var bara språkrör i ett år.

Per Gahrton var alltså synnerligen kontroversiell redan i FPU, som han ledde under två år. De där striderna ligger numera 50 år tillbaka i tiden. Men några timmar efter hans bortgång luftar hans gamla motståndare sina lika gamla anklagelsepunkter på Facebook. Där hittar jag inlägg som stämplar Gahrton som "en ledande svensk antisemit". Vilket är en grov och helt felaktig anklagelse. Däremot lyfte Gahrton tidigt upp att det palestinska folket förvägrats sina rättigheter. Det fick han betala ett högt pris för. Per Gahrton är uppenbarligen kontroversiell in i döden. Den tidigare partiledaren Maria Leissner hyllade däremot Per Gahrton och berättade hur mycket hans bok *Revolution på svenska* betydde för henne under ungdomsåren, även om de senare gick skilda vägar och inte minst hamnade på olika sidor i folkomröstningen om EU.

Under det sena 1960-talet och inledningen på 1970-talet pågick en hård konflikt mellan vänster och höger i FPU, mellan "gahrtonister" och "wästbergare", efter Olle Wästberg. Som de senare till sist får sägas ha vunnit. Var den här striden bestämmande och avgörande för Folkpartiets och Liberalernas framtida vägval? Såren från de här åren verkar i varje fall aldrig ha läkt, trots att ett halvt sekel nu har gått.

1969 avgick Thomas Hammarberg från ordförandeposten i FPU. Den följdes av en betydelsebärande ordförandestrید i ungdomsförbundet som Per Gahrton vann med några få röster i strid mot Olle Wästberg. Men Gahrton förlorade sedan mot Lars Leijonborg 1971 med rösterna 50 mot 49. Det var ett ungt ombud från Eskilstuna som avstod från att rösta, vilket avgjorde valet. Enligt Gahrtons memoarer var det Olle Wästberg som övertalade ombudet (som egentligen tänkte rösta på Gahrton) att lägga ned sin röst. Skälet var hotet att den förlorande sidan vid en förlust skulle bilda ett nytt ungdomsförbund. Ställd inför det ansvaret valde ombudet att lägga ned sin röst. Expressens rubrik löd: "Han lade ner rösten – och Gahrton föll". Resten är som det brukar heta historia.

Jag plockar fram Olle Wästbergs memoarer *I tidens skugga. Verksamhetsberättelse från 1945* (2022). Det är ett märkligt sammanträffande att Olle Wästberg gick bort den 10 oktober, alltså en knapp månad efter Gahrton. Två politiska motståndare som kom från samma liberala mylla gick ur tiden inom loppet av några veckor. Olle Wästbergs "politiska idol hela livet" var förstås Per Ahlmark. Även Per Gahrton beundrade länge Ahlmark. Men hamnade ju längre 60-talet led på konfrontationskurs med Per Ahlmark och även med den liberale

nestorn Bertil Ohlin. Ahlmark tog ställning för Nato och svenska kärnvapen. Gahrton intog motsatt position. Synen på Palestinakonflikten blev förstas också en vattendelare. Men Gahrton påverkades, vilket framgår av *Motvalls*, också av vänsterns kritik av tingens ordning.

Gahrton beskriver Olle Wästberg som ”mästerintrigör”. Wästberg ger i sin tur inte någon förmildrande bild av Per Gahrton, vilket inkluderar dimensioner som rörde hans syn på sex och förhållandet till alkoholen. Men framför allt hade de olika värderingar av den nya vänster som växte fram under de där åren. Wästberg karakteriserar sig själv som mer ”partiloyal”. Wästberg skriver förstas också om den avgörande FPU omröstningen 1971 då Gahrton röstades bort. Han bekräftar att det fanns väl utvecklade planer på att bilda ett nytt ungdomsförbund och att partiledningen hade lovat att hålla kontakt med både med det nya och det gamla förbundet! Han skriver också om besöket i det unga ombudets hotellrum natten innan omröstningen och att han visade upp dokument om den planerade brytningen. En scen som hade kunnat vara hämtad från en svensk ”House of Cards”. Men denna FPU-strid är inte den enda dramatiska konflikt i ett ungdomsförbund som senare kastat sina mörka skuggor över de inblandade och fått stora återverkningar i sina respektive moderpartier. En av min beläste vän Måns Lönnroths, som bland annat varit statssekreterare, favorithistorier handlar om en ny brittisk parlamentsledamot som informerades om att ”fienden” satt på andra sidan av underhuset. Varpå denne svarade: ”Nej, där sitter oppositionen, bakom mig sitter fienden”. Vem behöver politiska fiender när man har parti-vänner? Per Gahrton lärde sig nog tidigt var ”fienden” hade sina läger.

Gahrtons memoarer beskriver detaljerat, ibland väl detaljerat, 1960- och 1970-talens politiska debatter och den roll författaren själv spelade i en lång rad frågor. Det är också en berättelse om vad Folkpartiet en gång var och vad liberalismen i Liberalerna krympt ihop till. I början av 1910-talet var Liberalerna det största partiet i riksdagen, som ledde oppositionen till vänster mot högern. Men sedan tog Socialdemokraterna över den rollen. Liberalerna splittrades 1922 på frågan om alkoholförbud och det tog lång tid att åter enas och återhämta sig. Först 1934 gick de frisinna och liberala partierna samman och fick nu namnet Folkpartiet. Därmed fusionerades ett sekulärt och stadsliberalt parti med ett frireligiöst och landsbygdsbaserat parti. Vilket länge utgjorde en bred väljarbas och var en nyckel till partiets senare framgångar.

För efter andra världskriget blev Folkpartiet det största oppositionspartiet till den socialdemokratiska regeringen. 1952 röstade 24,4 procent på Folkpartiet. Bertil Ohlins lösenord var ”sociala reformer utan socialism”. Visserligen hade väljarstödet börjat minska efter ATP-striden i slutet av 1950-talet då reformviljan visade sig ha sina begränsningar. Men ännu i början av 1960-talet ledde Folkpartiet oppositionen och samlade över 17 procent av väljarstödet.

Därför var det inte så konstigt att Folkpartiet attraherade liberalt sinnade unga på 1960-talet. *Motvalls* är också en parad av liberala namn som sedan

blev ministrar, politiker, opinionsbildare och publicister. Det är fråga om en generation som verkligen satt sin prägel på politiken och den offentliga debatten i vårt land, fram tills nu. Så att den unge radikale och liberale Per Gahrton fann sin hemvist i Folkpartiet föll sig säkert naturligt. Vägvalet markerade en distans både till högern och den regerande socialdemokratin.

Per Gahrton ägnade sig, skriver han, ett par decennier åt "att försöka göra Folkpartiet till ett parti i min egen smak, till ett stort vänsterliberalt alternativ till både högern och vänstern. Det visade sig vara en omöjlig uppgift, i varje fall övermäktig min förmåga. Men jag gick in för det med hull och hår". Högern var inte att tänka på för den unge Gahrton. Men inte heller Socialdemokraterna och dess ungdomsförbund (SSU) lockade, inte för att "de stod till vänster, kanske till och med för socialism, utan för att min ungdomsgeneration, i varje fall läroverksungdomen, uppfattade socialdemokratin som konservativ i frågor som vi tyckte var viktiga, dvs. frihetsfrågor av alla slag, från sexliberalism till 'fri' radio-tv".

Den här liberala generationen stod alltså till vänster i många av tidens nya brännande frågor. Liberalerna började tidigare än andra driva jämställdhetsfrågor, bejakande en friare syn på sexualitet och könsroller och på sina håll också fritt sex. De drev på för att utveckla biståndet och den internationella solidariteten. Välfärden och den sociala omsorgen skulle byggas ut. Barnens perspektiv och rättigheter sattes på dagordningen. Folkpartiet drev tidigt på ett liberalt sätt företagsdemokrati innan arbetarrörelsen vaknade till liv i den frågan. Och Per Gahrton engagerade sig för en humanare kriminalvård, ökad öppenhet och lägre straffsatser. Liberalerna hade väl inte patent på alla de här frågorna, men drev den här typen av politiska krav med starkt engagemang. Och kunde säkert uppfattas som mer vitala än exempelvis Socialdemokraterna, där en och annan vid den här tiden lät antyda att folkhemmet redan var färdigbyggt.

Vietnamkriget kom sedan att driva på förflyttningen vänsterut. Men här uppstod också stora och splittrande konflikter i Folkpartiet. De unga liberalerna vände sig mot kriget medan den äldre generationen solidariserade sig med USA. Den nya vänster som sedermera fick en allt mer socialistisk och leninistisk prägel utgjorde en särskild utmaning för Socialdemokraterna men konkurrerade också med FPU om de unga radikala sinnena. Det var många som påverkades av tidsandan efter 1968. Gahrton var aldrig marxist utan i själ och hjärta liberal, men han ville hålla en dörr öppen vänsterut och till Socialdemokraterna. Det fanns med intill visshet gränsande sannolikhet ett moment av konkurrens om de unga radikalerna och begåvningarna. Lars Ohly var exempelvis medlem i FPU innan han gick med i Vänsterpartiet kommunisterna, enligt Wästberg lämnade han när Gahrton förlorade ordförandestriden i FPU. Gahrton återkommer flera gånger till att hans politiska gärning i Folkpartiet handlade om att värna det vänsterliberala arvet, kanske kan man säga det liberala arvet från 1960-talet. Det gick inte så bra. Och Gahrton stämplades sedermera som marxist i liberal förklädnad. Kan han ha fungerat som en negativ katalysator för den

långa resan högerut som Folkpartiet och Liberalerna genomgått sedan dess? Numera sätter ju många liberaler likhetstecken mellan sociala reformer och socialism, och ställer sig på tvärs mot stora delar av sitt eget 1960-tal.

Folkpartiet och Liberalerna har haft svårt att hitta väljare och en roll efter den röda, den gröna, den blå nyliberala och nu den mörkblåbruna högerpopulistiska vågen. Först var det Centern som blev stora, sedan växte Moderaterna och under senare tid har Sverigedemokraterna blivit Sveriges andra största parti. Valresultatet 2022 på 4,61 procent är det sämsta någonsin. De aktuella opinionsmätningarna är inte heller någon munter läsning för Liberalerna. Förebådade de hårda striderna i FPU nedgången, precis som splittringen på 1920-talet försvagade liberalerna under mellankrigstiden?

Per Gahrton själv lämnade alltså Folkpartiet 1979 och engagerade sig i Linje 3 under folkomröstningen om kärnkraft. Per Gahrton blev grön, en rörelse som ju åtminstone inledningsvis hade sina konservativa inslag. Men när jag tänker tillbaka på folkpartisterna på 1970-talet var det ofta personer som var aktiva i Amnesty, engagerade i internationella frågor och som jobbade som lärare. Kanske har Miljöpartiet tagit över en del av de där väljarna? Och möjligen också ett liberalt politiskt förhållningssätt, men med delvis andra frågor i centrum. Per Gahrton planterade i så måtto sitt politiska kynne i en ny grön mylla.

Skulle en liberal av i dag kunna ge ut *Revolution på svenska*? Det är kanske svårt att tänka sig. Men det liberala temperamentet kan vara nog så radikalt. Jag tänker på Carl Lindhagen, som först var liberal, sedan socialdemokrat och där-efter gick med i det nya vänsterpartiet 1917 men hoppade av när det gick upp i Komintern, och blev socialdemokrat igen. Han bytte parti fyra gånger. Zeth Höglund begick en liknande resa och var även partiledare för det nybildade kommunistpartiet några år innan han tröttnade på diktaten från Moskva. Båda var ständigt i opposition var och i vilket parti de än befann sig.

I alla år hade Zeth Höglund ett porträtt på 1800-talsliberalen Adolf Hedin i sitt hem, som han beskrev som en förebild och en av sina föregångare. Han hoppades få honom som försvarare när han ställdes inför rätta för myteri under unionsstriden 1905 efter att ha skrivit manifestet "Ned med vapnen! – Fred med Norge!". Hedin avböjde på grund av sin dåliga hälsa och avled senare samma år. Även liberaler kan vara upproriska och radikala, rentav förespråka en "revolution". Tre liberala demokratier kom till efter revolutioner, den ärorika engelska, den amerikanska och den franska. Så Per Gahrton var kanske inte en så udda liberal ändå, i varje fall sett i ett historiskt perspektiv? Men vem bryr sig om historia i dag?

Det går att sätta många olika politiska etiketter på Per Gahrton: Kulturradikal. Socialliberal. Vänsterliberal. Internationalist. Aktivist. Rabulist. Folktribun. Antietablissemang. Senare grön. Men vi ska inte glömma "skåning". En alldeles särskild politisk nyans präglad av en ibland välbehövlig distans till makten i Stockholm.